

# TOEWIJDING

ELIZABETH GILBERT BIJ DE BEZIGE BIJ

*Pelgrims*  
*Mannen van staal*  
*Eten, bidden, beminnen*

Elizabeth Gilbert

*Toewijding*

Een sceptica verzoent zich met het huwelijk

Vertaald door Janneke Zwart



2010  
DE BEZIGE BIJ  
AMSTERDAM

Het citaat van Emily Dickinson op blz. 319  
is vertaald door Peter Verstegen.

Cargo is een imprint van uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam

Copyright © 2010 Elizabeth Gilbert  
Copyright Nederlandse vertaling © 2010 Janneke Zwart  
Oorspronkelijke titel *Committed*  
Oorspronkelijke uitgever Viking, New York  
Omslagontwerp Studio Jan de Boer  
Omslagillustratie Million Dollar Design  
Foto auteur Deborah Lopez  
Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede  
Druk Koninklijke Wöhrmann, Zutphen  
ISBN 978 90 234 5555 4  
NUR 302

[www.uitgeverijcargo.nl](http://www.uitgeverijcargo.nl)

*Para J.L.N. – o meu coroa*



*Er bestaat geen groter risico dan trouwen.  
Maar niets is zo gelukkig als een gelukkig huwelijk.*

BENJAMIN DISRAELI IN EEN BRIEF UIT 1870 AAN LOUISE,  
DOCHTER VAN KONINGIN VICTORIA,  
WAARIN HIJ HAAR FELICITEERT MET HAAR VERLOVING





## *Aan de lezer*

Een paar jaar geleden verscheen mijn boek *Eten, bidden, beminnen*, dat het verhaal vertelt van een reis die ik in mijn een-tje om de wereld maakte na een slopende echtscheiding. Ik was halverwege de dertig toen ik het schreef, en alles aan dat boek betekende een revolutie voor mij als auteur. Vóór *Eten, bidden, beminnen* stond ik in literaire kringen bekend (zo ze me daar al kenden) als een vrouw die voornamelijk voor en over mannen schreef. Ik had jarenlang als journaliste gewerkt voor mannentijdschriften als *GQ* en *Spin* en in mijn artikelen het fenomeen mannelijkheid vanuit alle mogelijke hoeken verkend. Mijn eerste drie boeken (zowel fictie als non-fictie) handelden over supermacho's: cowboys, kreeftenvissers, jagers, vrachtwagenchauffeurs, vakbondsleden, houthakkers...

Indertijd kreeg ik vaak te horen dat ik schreef als een man. Nu weet ik eigenlijk niet goed wat dat betekent, 'schrijven als een man', maar ik geloof wel dat het over het algemeen complimenteuz was bedoeld. Zo vatte ik het destijds in elk geval op. Voor een artikel in *GQ* heb ik me zelfs een week lang voorgedaan als een man. Ik liet mijn haar kort knippen, bond mijn borsten in, stouwde een met vogelzaad gevulde condoom in mijn broek en plakte een miniem haarplukje tegen mijn onderlip – dit alles in een poging me de verlokkelijke mysteriën van het man-zijn toe te eigenen en te doorgronden.

Ik moet hieraan toevoegen dat mijn fixatie op mannen zich ook uitstreckte tot mijn privéleven. En dat dat vaak complicaties met zich meebracht.

Herstel: dat bracht *altijd* complicaties met zich mee.

Tussen mijn romantische liaisons en mijn beroepsmatige obsessies door nam het onderwerp mannelijkheid me zo in beslag dat ik nog geen minuut nadacht over het onderwerp vrouwelijkheid. En ik dacht al helemaal niet na over mijn *eigen* vrouwelijkheid. Om die reden, en vanwege een algehele onverschilligheid jegens mijn eigen welzijn, ben ik nooit erg met mezelf vertrouwd geraakt. Dus toen ik rond mijn dertigste door een reusachtige golf van depressie werd onderuitgehaald, was ik niet in staat te begrijpen of te verwoorden wat er met me gebeurde. Eerst stortte mijn lichaam in, toen mijn huwelijk en toen – gedurende een vreselijke en beangstigende periode – mijn geest. Mannelijke hardheid bood in deze situatie geen soelaas; de enige uitweg uit deze emotionele warboel was de draad van mijn gevoelens te volgen. Gescheiden, diepongelukkig en eenzaam liet ik alles achter voor een jaar van reizen en introspectie, vastbesloten om mezelf net zo onder de loep te nemen als ik eens de ongrijpbare Amerikaanse cowboy had bestudeerd.

En omdat ik schrijfster ben, schreef ik daar een boek over.

En omdat het soms vreemd kan lopen in het leven, werd dat boek een megagigantische internationale bestseller en kreeg ik opeens – na tien jaar uitsluitend over mannen en mannelijkheid te hebben geschreven – het stempel van ‘chicklit’-auteur opgedrukt. Nou weet ik eigenlijk ook niet echt wat het woord ‘chicklit’ betekent, al ben ik er vrij zeker van dat het geen compliment is.

Maar goed, nu wordt me steeds gevraagd of ik het had zien aankomen. De mensen willen weten of ik tijdens het schrijven van *Eten, bidden, beminnen* had voorzien hoeveel succes het zou oogsten. Nee. Ik had met geen mogelijkheid zo’n overdonderende reactie kunnen voorspellen, laat staan plannen. Als ik in die tijd al iets van het boek dacht, dan

was het wel of het me vergeven zou worden dat ik een autobiografie schreef. Mijn lezerskring telde weliswaar slechts een handjevol mensen, maar het waren trouwe lezers, en ze hadden altijd gehouden van de stoere jongedame die nuchtere verhalen schreef over mannelijke mannen die mannelijke dingen deden. Ik verwachtte niet dat die lezers plezier zouden beleven aan een enigszins emotionele, in de ik-vorm geschreven kroniek over de zoektocht van een gescheiden vrouw naar psychospirituele genezing. Ik hoopte evenwel dat ze grootmoedig genoeg zouden zijn om te begrijpen dat ik dat boek om mijn eigen persoonlijke redenen moest schrijven, en misschien zou iedereen het door de vingers zien en zouden we allemaal weer door kunnen met ons leven.

Zo liep het niet.

(En even voor de duidelijkheid: het boek dat je nu in handen hebt, is evenmin een nuchter verhaal over mannelijke mannen die mannelijke dingen doen. Je kunt dus niet zeggen dat ik je niet heb gewaarschuwd!)

Een andere vraag die me tegenwoordig voortdurend wordt gesteld, is hoe *Eten, bidden, beminnen* mijn leven veranderd heeft. Die vraag is lastig te beantwoorden, omdat het boek zo'n enorme impact heeft gehad. Een bruikbare analogie uit mijn jeugd: toen ik klein was, ging ik een keer met mijn ouders naar het American Museum of National History in New York. We stonden daar samen in de Hall of Oceans. Mijn vader wees naar het levensgrote model van de blauwe vinvis die boven onze hoofden aan het plafond hing. Hij probeerde me bewust te maken van de omvang van dat reusachtige dier, maar ik zag de walvis niet. Let wel, ik stond er recht onder en staarde ernaar omhoog, maar ik kon de walvis niet onderscheiden. Mijn geest beschikte niet over het mechanisme om iets te bevatten wat zo groot was.

Het enige wat ik zag, was het blauwe plafond en de verwondering op het gezicht van de andere mensen (er was hier duidelijk iets heel bijzonders aan de hand!), maar de walvis zelf nam ik niet waar.

Zo voel ik me soms over *Eten, bidden, beminnen*. Na de zoveelste druk kon ik niet langer met mijn normale verstand de dimensies ervan bevatten, dus probeerde ik dat ook niet meer en richtte ik mijn aandacht op andere projecten. Het aanleggen van een moestuin hielp; er gaat niets boven naaktslakken van je tomatenbladeren plukken om de dingen in perspectief te blijven zien.

Desondanks heeft het me nogal wat moeite gekost om uit te vissen hoe ik na dat succes ooit nog ongekunsteld zou kunnen schrijven. Niet om zogenaamd nostalgisch te doen over literaire onbekendheid, maar in het verleden schreef ik mijn boeken in de overtuiging dat maar heel weinig mensen ze zouden lezen. Wat uiteraard altijd een vooral deprimeerende wetenschap was. Maar in één kritiek opzicht was ze troostend: als ik mezelf te erg te schande maakte, zouden er in elk geval niet veel getuigen zijn. Hoe het ook zij, dat was nu een theoretische kwestie, want ik had opeens miljoenen lezers die uitkeken naar mijn volgende project. Hoe schrijf je in godsnaam een boek dat miljoenen mensen plezier verschaft? Ik wilde niet al te schaamteloos voortborduren op mijn succes, maar evenmin wilde ik bij voorbaat al die slimme, gepassioneerde en voornamelijk vrouwelijke lezers aan de kant schuiven – niet na alles wat we samen hadden doorgemaakt.

Hoewel ik niet goed wist hoe ik moest beginnen, ging ik toch maar van start. In een jaar tijd schreef ik een complete eerste versie van dit boek – vijfhonderd pagina's – maar zodra ik het af had wist ik onmiddellijk dat er iets aan mankeerde. Het klonk niet als mijn stem. Het klonk als nie-

mand's stem. Het klonk als een stem die door een megafoon kwam: vervormd. Ik legde dat manuscript weg, om er nooit meer naar om te kijken, en ging de tuin weer in voor nog wat meer contemplatief gespit, gepoot en gepeins.

Ik wil hier graag duidelijk maken dat het niet om een echte crisis ging, die periode waarin ik er niet achter kon komen hoe ik moest schrijven, of in elk geval niet hoe ik *natuurlijk* moest schrijven. Het leven was verder heel aangenaam, en ik was dankbaar genoeg voor mijn privégeluk en mijn succes in mijn werk om niet dramatisch te gaan doen over deze specifieke puzzel. Maar een puzzel was het wel. Ik begon me al af te vragen of het misschien met me gedaan was als schrijfster. Stoppen met schrijven leek me niet het ergste lot van de wereld, als dat inderdaad mijn lot zou blijken te zijn, maar het was nog te vroeg om dat te zeggen. Ik bedoel dat ik nog heel wat tijd tussen de tomatenplanten moest doorbrengen voor ik daar helderheid over zou hebben.

Uiteindelijk putte ik enige troost uit het inzicht dat ik geen boek kon – kán – schrijven dat miljoenen lezers plezier zou schenken. Tenminste niet doelbewust. Ik weet namelijk niet hoe ik op verzoek een geliefde bestseller moet schrijven. Als ik zou weten hoe ik op aanvraag geliefde bestsellers moest schrijven kan ik je verzekeren dat ik die van begin af aan had geschreven, omdat het mijn leven tijden geleden al een stuk makkelijker en gerieflijker zou hebben gemaakt. Maar zo werkt het niet, althans niet voor schrijvers zoals ik. Wij schrijven alleen de boeken die we moeten schrijven, of kunnen schrijven, en dan moeten we ze laten gaan en inzien dat wat er daarna ook met ze gebeurt onze zaak niet is.

Om een verscheidenheid aan persoonlijke redenen was het boek dat ik moest schrijven dan ook precies dít boek, nog een autobiografie (met extra sociohistorische bonusdelen!) over mijn pogingen me te verzoenen met het complexe

instituut van het huwelijk. Aan het onderwerp heb ik nooit getwijfeld, ik heb alleen een tijdlang moeite gehad mijn stem te vinden. Ten slotte ontdekte ik dat er maar één manier was waarop ik weer zou kunnen schrijven, namelijk door – in elk geval in mijn verbeelding – het aantal mensen voor wie ik schreef fors te beperken. Dus begon ik helemaal opnieuw. Deze versie van *Toewijding* heb ik niet voor miljoenen lezers geschreven, maar voor op de kop af zevenentwintig lezeressen. En hun namen zijn: Maude, Carole, Catherine, Ann, Darcey, Deborah, Susan, Sofie, Cree, Cat, Abby, Linda, Bernadette, Jen, Jana, Sheryl, Rayya, Iva, Erica, Nichelle, Sandy, Anne, Patricia, Tara, Laura, Sarah en Margaret.

Die zevenentwintig vrouwen zijn samen mijn kleine maar onmisbare kring van vriendinnen, familieleden en bureen. Ze variëren in leeftijd van begin twintig tot halverwege de negentig. Een van hen is mijn grootmoeder, een andere mijn stiefdochter. Een is mijn oudste vriendin, een andere mijn nieuwste vriendin. Een van hen is pas getrouwd, een paar willen heel graag getrouwd zijn, enkelen zijn onlangs hertrouwd, één in het bijzonder is er onbeschrijflijk dankbaar voor dat ze nooit getrouwd is, een andere heeft net een punt gezet achter een relatie van bijna tien jaar met een vrouw. Zeven zijn moeder, twee zijn (terwijl ik dit schrijf) zwanger, de rest is – om een veelheid aan redenen en met een breed scala aan gevoelens daarover – kinderloos. Sommigen zijn huisvrouw, anderen hebben een baan buitenshuis, een paar zijn – ga er maar aan staan – huisvrouw mét een baan buitenshuis. De meesten zijn blank, een paar zijn zwart, twee zijn in het Midden-Oosten geboren, een is Scandinavisch, twee zijn Australisch, een is Zuid-Amerikaans, een ander is Cajun. Drie zijn zeer religieus, vijf koesteren totaal geen belangstelling voor goddelijke vraagstukken, de meesten zijn spiritueel enigszins confuus, de overigen hebben in de loop

der jaren hun eigen afspraken met God bedisseld. Al deze vrouwen hebben een bovengemiddeld gevoel voor humor. Allen hebben ergens in hun leven een hartverscheurend verlies meegemaakt.

In de loop van vele jaren, onder het genot van vele kopjes thee en borrels, heb ik tegenover de een of de ander van deze dierbare personen gezeten en gemijmerd over het huwelijk, intimiteit, seksualiteit, echtscheiding, trouw, familie, verantwoordelijkheid en zelfstandigheid. Dit boek is gebouwd op de grondvesten van die gesprekken. Terwijl ik de pagina's van dit verhaal aaneenreeg merkte ik dat ik letterlijk hardop praatte tegen die vriendinnen, familieleden en burens, waarbij ik antwoord gaf op vragen die soms jaren geleden gesteld waren, of zelf nieuwe vragen verzoon. Mijn boek had nooit tot stand kunnen komen zonder de invloed van die zevenentwintig bijzondere vrouwen, en ik ben enorm dankbaar voor hun aanwezigheid in mijn leven. Zoals altijd is het leerzaam en bemoedigend geweest om hen alleen al bij me in de kamer te hebben.

Elizabeth Gilbert  
New Jersey, 2009





HOOFDSTUK I

*Huwelijk en verrassingen*

*Het huwelijk is een vriendschap  
die door de politie wordt erkend.*

ROBERT LOUIS STEVENSON





Op een namiddag in de zomer van 2006 zat ik rond een walmend keukenvuurtje in het noorden van Vietnam met een stel dorpsbewoonsters die ik niet kon verstaan, terwijl ik hun vragen probeerde te stellen over het huwelijk.

Ik reisde toen al verscheidene maanden door Zuidoost-Azië met de man die weldra mijn echtgenoot zou worden. Ik weet dat de traditionele aanduiding voor zo iemand ‘verloofde’ is, maar we voelden ons geen van beiden erg op ons gemak bij dat woord, dus gebruikten we het niet. Sterker nog, we voelden ons geen van beiden erg op ons gemak bij het hele idee van een echtverbintenis. Trouwen had nooit in onze planning gestaan, en het was evenmin iets wat een van ons wilde. Maar de Voorzienigheid had een spaak in het wiel van onze toekomst gestoken, wat er de reden van was dat we nu lukraak door Vietnam, Thailand, Laos, Cambodja en Indonesië zwierven en ondertussen hardnekkige – zelfs wanhopige – pogingen deden om naar Amerika terug te keren en in het huwelijk te treden.

De man in kwestie was tegen die tijd al meer dan twee jaar mijn minnaar, mijn lief, en op deze pagina’s zal ik hem Felipe noemen. Felipe is een aardige, hartelijke Braziliaanse

gentleman, zeventien jaar ouder dan ik, die ik had leren kennen tijdens een (geplande) reis die ik een paar jaar eerder om de wereld maakte in een poging een grondig gebroken hart te lijmen. Tegen het einde van die reis had ik Felipe ontmoet, die al jaren in z'n eentje op Bali woonde, waar hij een rustig leventje leidde en zijn eigen gebroken hart verpleegde. Er sprong een vonk over, gevolgd door een langzame toenadering, en toen, zeer tot ons beider verbazing, door liefde.

Onze weerstand tegen het huwelijk had dus niets te maken met een gebrek aan liefde. Integendeel, Felipe en ik hielden onvoorwaardelijk van elkaar. We wilden elkaar maar al te graag allerlei beloften doen dat we voor eeuwig samen zouden blijven. We hadden elkaar zelfs al levenslange trouw gezworen, maar wel met verder niemand erbij. Het punt was dat we allebei een nare echtscheiding achter de rug hadden, en onze ervaringen hadden ons geestelijk zo door de mangel gehaald dat het hele idee van een wettig huwelijk – met wie dan ook, zelfs met zulke aardige mensen als wij – ons met diepe angst vervulde.

Uiteraard zijn echtscheidingen doorgaans tamelijk elendig (Rebecca West merkte op dat 'scheiden bijna altijd een even opwekkende en nuttige bezigheid is als je kostbare servies aan scherven gooien') en bij ons was het al niet anders geweest. Op de tiencijferige kosmische schaal van echtscheidingsleed (waarbij één gelijkstaat aan een paar dat als vrienden uiteengaat en tien aan... tja, een regelrechte executie) zou ik mijn eigen breuk met iets van een zevenen-half waarderen. Er was geen zelfmoord of moord bij komen kijken, maar los daarvan waren we zo akelig uit elkaar gegaan als je als twee verder welgemanierde mensen maar voor elkaar kunt krijgen. En de scheiding had zich meer dan twee jaar voortgesleept.

Felipes huwelijk (met een intelligente Australische carrièrevrouw) was bijna tien jaar voor we elkaar op Bali ontmoetten op de klippen gelopen. De echtscheiding was indertijd zonder veel strijd uitgesproken, maar het verlies van zijn vrouw (en zijn huis en de dagelijkse omgang met zijn kinderen en bijna twintig jaar geschiedenis die hij met haar deelde) had de goede man met een blijvende erfenis van verdriet opgezadeld waarin de nadruk lag op spijt, eenzaamheid en financiële zorgen.

Onze ervaringen hadden er dus flink bij ons ingehakt en ons zeer wantrouwig gemaakt jegens de vreugden van de echtelijke staat. Zoals iedereen die ooit door het dal van de schaduw des huwelijksdoods is gegaan, had zowel Felipe als ik deze beangstigende waarheid aan den lijve ondervonden: dat ergens onder het aanvankelijk stralende oppervlak van de intieme band de explosieve ingrediënten van een totale catastrofe verborgen liggen. We hadden ook ontdekt dat het huwelijk een staat is die je veel makkelijker aangaat dan weer beëindigt. Niet gebonden aan wettelijke regelingen kunnen ongehuwde partners een slechte relatie te allen tijde de rug toekeren. Maar jij – het wettig getrouwde individu dat wil ontsnappen aan een gedoemde liefde – zult er waarschijnlijk al snel achter komen dat een belangrijk deel van je huwelijkscontract aan de staat toebehoort, en dat het soms heel lang duurt voor de staat je ontslagverzoek inwilligt. Het is niet ondenkbaar dat je maanden of zelfs jaren gevangen blijft in een liefdeloze echtverbintenis, die inmiddels enigszins aanvoelt als een brandend huis. Een brandend huis waarin jij, arme schat, met handboeien vastgeklonken zit aan een radiatorbuis in de kelder, niet in staat je los te rukken, terwijl de rook naar buiten slaat en de dakspanten instorten...

Sorry, klinkt dit allemaal maar weinig enthousiast?

Ik geef je dit inkijkje in die onaangename gedachten alleen maar om uit te leggen waarom Felipe en ik al aan het begin van onze relatie een nogal ongebruikelijk pact hadden gesloten. We hadden met heel ons hart gezworen om nooit, maar dan ook nooit, onder wat voor omstandigheden dan ook, te trouwen. We hadden elkaar zelfs beloofd onze financiën en wereldse goederen gescheiden te houden, om de potentiële nachtmerrie te vermijden dat we ooit weer een explosieve persoonlijke munitiedump van gezamenlijke hypotheek, eigendomsaktes, bezittingen, bankrekeningen, keukenapparatuur en favoriete boeken zouden moeten verdelen. Pas na die plechtige beloften konden we ons met oprechte kalmte overgeven aan onze zorgvuldig afgebakende liefdesbetrokking. Want net zoals een officiële verloving andere stellen een cocon van bescherming kan bieden, had onze eed om *nooit* te trouwen ons tweeën met alle emotionele zekerheid omhuld die we nodig hadden om ons nogmaals open te durven stellen voor de liefde. En die verbintenis van ons – die we met opzet niet wettig hadden bekrachtigd – voelde wonderbaarlijk bevrijdend aan. Het voelde alsof we de Noordwestelijke Doorvaart van Volmaakte Intimiteit hadden gevonden, iets wat, zoals García Márquez schreef, ‘op liefde leek, maar zonder de moeilijkheden van de liefde’.

Dus dat is waar we tot het voorjaar van 2006 mee bezig waren geweest: ons met onze eigen zaken bemoeien, samen een zorgvuldig gescheiden leven opbouwen in alle ongebonden tevredenheid. En zo hadden we waarschijnlijk nog lang en gelukkig kunnen leven, als er niet een hinderlijke kink in de kabel was gekomen.

Het Amerikaanse ministerie van Binnenlandse Veiligheid raakte erbij betrokken.



Het probleem was dat Felipe en ik weliswaar veel eigenschappen en zegeningen deelden, maar toevallig niet dezelfde nationaliteit. Hij was een in Brazilië geboren man met een Australisch paspoort die, toen we elkaar ontmoetten, voornamelijk in Indonesië woonde. Ik was een Amerikaanse vrouw die, als ze niet reisde, voornamelijk aan de Oostkust van de Verenigde Staten woonde. We hadden aanvankelijk geen problemen voorzien met onze grenzeloze liefdesgeschiedenis, hoewel we in retrospectief misschien wel complicaties hadden kunnen verwachten. Zoals een oude wijsheid luidt: een vis en een vogel kunnen best verliefd op elkaar worden, maar waar moeten ze wonen? De oplossing voor dit dilemma, dachten wij, zou zich aandienen in de vorm van het feit dat we allebei bedreven reizigers waren (ik was een vogel die kon duiken en Felipe een vis die kon vliegen), dus zeker tijdens ons eerste jaar samen leefden we zo'n beetje in de lucht – doken en vlogen we over oceanen en continenten heen om bij elkaar te kunnen zijn.

Gelukkig maakten onze respectieve beroepen zo'n vrij leefpatroon mogelijk. Als schrijfster kon ik overal werken. Als importeur van sieraden en edelstenen die zijn handelswaar in de Verenigde Staten verkocht, moest Felipe sowieso al veel reizen. We hoefden eigenlijk alleen maar onze bewegingen op elkaar af te stemmen. Dus ik vloog naar Bali; hij kwam naar Amerika; we gingen allebei naar Brazilië; we ontmoetten elkaar weer in Sydney. Ik aanvaardde een tijdelijke aanstelling als docent schrijven aan de Universiteit van Tennessee, en een paar vreemde maanden lang woonden we samen in een vervallen oude hotelkamer in Knoxville. (Dit leefpatroon kan ik overigens iedereen aanbevelen die het compati-

biliteitsniveau van een nieuwe relatie wil uittesten.)

We leefden in een staccato ritme, zonder vast patroon, meestal samen, maar altijd in beweging, als twee mensen in een zonderling internationaal getuigenbeschermingsprogramma. Onze relatie – hoewel die als we bij elkaar waren rustgevend en kalm was – vormde een voortdurende logistieke uitdaging, en kostte met al die internationale lucht-reizen ook nog eens klauwen met geld. Ook psychisch had ze haar weerslag. Bij elke hereniging moesten Felipe en ik elkaar weer helemaal opnieuw leren kennen. Steevast was er dat zenuwachtige moment op de luchthaven als ik op hem stond te wachten en me afvroeg: *Zal ik hem nog kennen? Zal hij mij nog kennen?* Na het eerste jaar begonnen we dus beiden naar iets stabielers te verlangen, en Felipe was degene die de grote stap zette. Hij deed zijn bescheiden maar leuke huisje op Bali van de hand en verhuisde met mij naar een piepkleine woning die ik niet lang daarvoor had gehoord aan de rand van Philadelphia.

Bali verruilen voor een buitenwijk van Philly kan een enigszins merkwaardige keuze lijken, maar Felipe bezwoer me dat hij de tropen al heel lang zat was. Het leven op Bali kende geen uitdagingen, klaagde hij: iedere dag was een aangename, saaie replica van de dag ervoor. Hij beweerde dat hij er al voor ik in zijn leven kwam over had zitten denken om weg te gaan. Dat je uitgekeken kunt raken op het paradijs wil er misschien niet in bij iemand die nooit in het paradijs heeft gewoond (ik vond het in elk geval een vrij absurd idee), maar toch was de idyllische omgeving van Bali Felipe in de loop der jaren onuitsprekelijk gaan vervelen. Nooit zal ik een van de laatste magische avonden vergeten die hij en ik er samen in zijn huisje doorbrachten. We zaten buiten, met blote voeten en een bedauwde huid van de warme novemberlucht, dronken wijn en keken naar de ster-